

Estructura familiar i treball de la dona a l'agricultura: el cas d'Osona i el Baix Empordà*

Gemma Cànoves Valiente

Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: juny 1994

Resum

L'objectiu d'aquest article se centra a analitzar l'activitat laboral que desenvolupen les dones agricultores en l'explotació agrària familiar. L'estudi s'ha realitzat en dues comarques catalanes, Osona i el Baix Empordà, caracteritzades per un sector primari orientat a la ramaderia bovina i porcina.

La investigació destaca que l'explotació agrària familiar s'estructura i reflecteix les divisions socialment creades entre homes i dones i que existeix una divisió del treball clarament determinada pel gènere. En base a la realització de 152 enquestes elaborem una tipologia de famílies amb l'objectiu d'establir les relacions que existeixen entre la composició de la família i la dinàmica agrària de l'explotació. Una de les hipòtesis de partida d'aquest treball ha estat analitzar si l'estructura de la família i les relacions de gènere que s'hi donen són un factor clau per entendre la dinàmica i supervivència de l'explotació agrària familiar. Els resultats constaten que la dinàmica de l'explotació agrària familiar ha d'analitzar-se tant des del punt de vista econòmic com des de la composició familiar que forma el grup de treball d'aquesta particular estructura agrària. Per entendre aquesta dinàmica és necessària una anàlisi profunda de les relacions de gènere i de la divisió patriarcal en què es basa la família.

Paraules clau: Família, gènere, agricultura, treball.

Resumen. *Estructura familiar y trabajo de la mujer en la agricultura: el caso de Osona y del Baix Empordà*

El objetivo de este artículo es analizar la actividad laboral que desarrollan las mujeres agricultoras en la explotación agraria familiar. El estudio se ha realizado en dos comarcas catalanas, Osona y Baix Empordà, caracterizadas por un sector primario orientado a la ganadería.

La investigación destaca que la explotación agraria familiar se estructura y refleja las divisiones socialmente creadas entre hombres y mujeres, existiendo una división del trabajo claramente determinada por el género. En base a la realización de 152 encuestas elaboramos una tipología de familias con el objetivo de establecer las relaciones que existen entre la composición de la familia y la dinámica agraria de la explotación. Una de las hipótesis de partida de este trabajo ha sido analizar si la estructura de la familia y las relaciones de género que en ella se dan son un factor clave para entender la dinámica y supervivencia de la

* Aquest article està basat en la tesi doctoral *Mujer, trabajo y explotación agraria familiar: un análisis desde la geografía del género*. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1990.

explotación agraria familiar. Los resultados constatan que la dinámica de la explotación agraria familiar ha de analizarse tanto desde el punto de vista económico como desde la composición familiar que forma el grupo de trabajo de esta particular estructura agraria. Para entender esta dinámica es necesario un análisis profundo de las relaciones de género y de la división patriarcal en la que se basa la familia.

Palabras clave: Familia, género, agricultura, trabajo.

Résumé. Structure familiale et travail des femmes: le cas du Osona et le Baix Empordà

Le but de cet article est d'analyser le travail des femmes dans l'exploitation agricole familiale. L'étude a été faite dans deux départements de la Catalogne, Osona et Baix Empordà, dont le secteur primaire se caractérise par l'importance de l'élevage.

La recherche met en relief que l'exploitation familiale reflète les divisions socialement créées entre hommes et femmes et montre que la division du travail est nettement déterminée par les rapports sociaux de sexe. En partant de 152 enquêtes on a fait une typologie des familles afin de déterminer les rapports entre composition du ménage et dynamique agricole de l'exploitation. Une des hypothèses de départ est que la composition du ménage et les rapports de genre sont un facteur clé pour l'explication de la dynamique et de la survie de l'exploitation agricole familiale. Les résultats montrent que cette dynamique doit être comprise en tenant compte des conditions économiques mais aussi de la composition de la famille qui constitue la force de travail de cette structure particulière. Les rapports de patriarcat qui fondent la famille sont fondamentales dans l'explication de cette dynamique.

Mots-clés: Famille, genre, agriculture, travail.

Abstract. Family structure and women's work in agriculture: the case of Osona and Baix Empordà

The aim of this article is to analyze labour activities undertaken by women farmers on their family farms. The study encompassed two Catalan *comarques* (counties), Osona and Baix Empordà, characterized by an agricultural sector oriented towards livestock production.

The study stresses that family farms are organized according to and reflect the socially created divisions between men and women, with a clear division of work tasks which are gender-determined. From 152 interviews a typology of families was established in an attempt to determine the relation between family composition and the agrarian dynamics of each production unit. At the onset one of the initial objectives was to ascertain whether family structure and gender relations within this structure constituted a key factor in understanding the dynamics and survival of family farms. Results demonstrate that the dynamics of such units must be analyzed both from an economic perspective and on the basis of the composition of the family that constitutes the labour force of this particular type of agrarian structure. In order to understand this process an in-depth analysis of gender relations and the patriarchal structure upon which the family is based is necessary.

Key words: Family, gender, agriculture work.

Sumari

Introducció	Anàlisi dels resultats
L'àmbit d'estudi	Conclusions
La metodologia de treball: l'enquesta i les entrevistes en profunditat	Bibliografia

Introducció

L'objectiu d'aquest article se centra a analitzar l'activitat laboral que desenvolupen les dones agricultores en l'explotació agrària familiar. El nostre estudi s'ha realitzat en dues comarques catalanes, Osona i el Baix Empordà, caracteritzades per un sector primari orientat a la ramaderia bovina i porcina.

La nostra investigació intenta destacar que l'explotació agrària familiar s'estructura i reflecteix les divisions socialment creades entre homes i dones i que existeix una divisió del treball clarament determinada pel gènere.

A nivell metodològic, l'estudi s'ha basat en dos sistemes de treball, que considerem complementaris en aquests tipus de temàtiques. Per una part, hem realitzat una enquesta sobre un mostreig aleatori en les dues àrees d'estudi i, per l'altre, hem completat la informació amb una sèrie d'entrevistes en profunditat. A partir d'aquests resultats, elaborem una tipologia de famílies amb l'objectiu d'establir les relacions que existeixen entre la composició familiar i la dinàmica agrària de l'explotació. Una de les hipòtesis de partida d'aquest treball ha estat analitzar si l'estructura de la família i les relacions de gènere que s'hi donen és un factor «clau» per entendre la dinàmica i supervivència de l'explotació agrària familiar.

És de destacar que la necessitat d'elaborar una enquesta específica ha vingut forçada per l'escassetat de dades sobre el treball de les dones a l'agricultura, com demostren estudis recents (Majoral, 1988; García Ramon, 1989; Solsona, 1989). A la vegada hi ha una convicció personal sobre els avantatges del treball de camp en aquest tipus d'investigacions que posen de manifest la validesa dels estudis a petita escala que permeten aprofundir en temàtiques complexes i que difícilment es poden recollir en les estadístiques oficials.

L'estudi realitzat es va plantejar a l'entorn de cinc punts d'anàlisi:

- En primer lloc, demostrar que en l'explotació agrària familiar existeix una clara divisió del treball pel que fa als homes i les dones.
- En segon lloc, analitzar si es dona una correlació entre les diferents composicions familiars i el dinamisme econòmic més o menys gran de les explotacions.
- En tercer lloc, constatar la dificultat que tenen les dones a identificar i diferenciar el treball domèstic (reproductiu) i l'agrari (productiu), com a resultat de l'estreta relació que existeix entre l'àmbit de la casa i l'explotació.
- En quart lloc, destacar la infravaloració social i econòmica que té el treball de la dona, en tant que socialment només es considera treball real el que es retribuït econòmicament, i en el cas de l'explotació es tracta de la producció de mercaderies i serveis amb destí a l'exterior.
- Finalment, cal analitzar si la mateixa situació de subordinació que ocupa la dona en la institució familiar es reflecteix en l'explotació agrària. En aquest sentit, argumentem que el treball domèstic i gratuït és similar al que realitzen les dones agricultores sota el nom d'ajudes familiars. Tots dos tenen l'objectiu de satisfer les necessitats reproductives de la família.

L'àmbit d'estudi

L'àmbit d'estudi d'aquest treball és l'explotació agrària familiar, en els dos aspectes que estructuraren aquesta organització. Així, per un costat, les relacions de gènere que es donen en el si de la família, i per un altre, com aquestes relacions es reflecteixen en l'organització i divisió del treball agrícola en l'explotació.

Hem escollit l'explotació agrària familiar en tant que entenem que és en aquest grup «especial» on es confonen i interrelacionen les activitats productives i reproductives de les dones i on el treball productiu queda amagat per les contínues tasques d'ajut que realitza la dona amb l'objectiu de proveir la família. En aquest sentit, ens ha interessat l'explotació agrària familiar com organització que no es regeix per uns criteris estrictament productius, ja que les relacions de treball estan mediatitzades pels vincles socials i familiars.

Així, entenem que el funcionament d'aquesta unitat de producció-reproducció no es pot explicar sota un prisma estrictament econòmic, sinó que també requereix entendre les relacions de gènere produïdes en aquesta institució social, que compleix un paper més enllà de l'estrictament productiu i on juguen una sèrie de factors socials, amb objectius més amplis, com és la perpetuació i transmissió del patrimoni a les generacions futures.

Per tant, l'interès per l'explotació agrària familiar com a objecte d'estudi ve explicat en funció de dues premisses.

En primer lloc, cridar l'atenció per part de la geografia de l'importància de l'anàlisi de les relacions de gènere per entendre una estructura en la qual es combinen els interessos productius i reproductius. I, en segon lloc, argumentar la falsedat de l'estudi antagònic que contraposa família i economia, producció i reproducció, i assumeix que sota el capitalisme, la casa i el treball representen dues esferes funcionalment i espacialment separades (Whatmore, 1990).

La metodologia de treball: L'enquesta i les entrevistes en profunditat

El nostre estudi s'ha basat en la realització de 152 explotacions enquestades (74 al Baix Empordà i 97 a la comarca d'Osona) en base a un mostreig aleatori simple, a la vegada hem completat la informació amb l'execució de deu entrevistes en profunditat que ens ajudaren a matisar i entendre bona part dels resultats de l'enquesta. Aquest material ha estat la base per poder arribar a establir una tipologia de família que permeti identificar en quin grau influeix la composició familiar en la dinàmica de l'explotació agrària familiar.

Així, hem arribat a identificar la zona de treball tres tipus de composició familiar. Les famílies han estat agrupades en famílies troncales, nuclears i desintegrades (Barrera, 1990).

Anomenem famílies troncales les famílies extenses on conviuen entre dues i tres generacions. En aquest grup hem considerat tant les famílies en les quals els fills —a pesar de tenir edat de dirigir l'explotació— depenen, almenys jurídicament, de la generació anterior, com les famílies en les quals la sego-

na generació s'ha sobreposat a l'anterior. Aquest és un grup homogeni de família on la característica principal és la convivència generacional, la qual cosa en part explica uns tipus d'explotació agrària i una dinàmica social dels seus membres clarament influenciada per les relacions jeràrquiques i patriarcals, amb una divisió del treball en funció del sexe i l'edat dels seus membres. A la vegada, podem dir que es tracta d'una estructura de família residual caracteritzada per l'estreta vinculació que mantenen els seus membres amb el patrimoni familiar.

Les famílies nuclears són les que s'assemblen més a la família «urbana», on conviuen exclusivament una generació composta per la parella i els fills. La nostra hipòtesi de partida és que aquestes famílies són les que observaran un comportament més dinàmic en relació amb l'explotació agrària. En aquest sentit, la família i les comunitats locals no són només estructures del passat que es modernitzen, sinó formes vives que assumeixen les transformacions que comporten les noves demandes productives (Comas d'Argemir & Contreras, 1990).

Les famílies desintegrades són les que es caracteritzen per presentar una composició familiar «atípica». En aquest grup es troben les famílies sense descendència i amb membres en edat activa que han sofert un procés de desintegració del model troncal típic (convivència de dos germans o més, presència exclusiva de la parella sense descendència, viuda amb fills o sense que conviu amb una cunyada, i/o germana, etc.). Per altra banda, en aquest grup hem inclòs aquelles famílies sense descendència present i en les quals la major part dels membres que la componen (generalment és la parella de vells) no estan en edat activa i/o són pensionistes, la qual cosa ens dona un tipus d'estructura familiar molt poc dinàmica en relació amb les activitats de l'explotació.

En funció d'aquestes característiques de l'estructura familiar, hem dividit les 152 enquestes realitzades en la nostra àrea d'estudi amb la distribució següent: 65 famílies troncal, que són el 42.8% del total, 67 famílies nuclears, amb un 44.1 i 20 famílies desintegrades, amb un 13.2%.

L'elaboració de la tipologia de família s'ha fet amb l'objectiu d'establir les relacions que existeixen entre la composició de la família i la dinàmica agrària de l'explotació. Una de les hipòtesis de partida d'aquesta investigació era analitzar si l'estructura de família i les relacions de gènere que s'hi donen és un factor important a l'hora d'entendre la dinàmica i supervivència de l'explotació agrària familiar. Per tant, establir aquestes tipologies ens permet veure com es comporten les diferents estructures familiars en relació amb una sèrie de paràmetres (grandària de l'explotació, règim de tinença de la terra, nivell d'especialització agrària, etc.) relacionats amb la dinàmica de l'explotació.

En base a aquest supòsit hem realitzat una breu anàlisi de les característiques més destacades de les explotacions agràries en relació amb les tres estructures de família mencionats. A la vegada, hem escollit una sèrie de preguntes indicatives que ens permetin veure el comportament i la càrrega de treball productiu i reproductiu que realitzen les dones en les explotacions.

Taula 1. Superfície total de les explotacions en relació amb el tipus de família.

	Superfície total	
	Casos	Mitjana
Baix Empordà		
Troncal	27	13.64
Nuclear	33	21.11
Desintegrada	14	5.48
Total	74	15.43
Osona		
Troncal	38	60.97
Nuclear	34	10.58
Desintegrada	6	5.89
Total	78	34.77
Total		
Troncal	65	41.31
Nuclear	67	15.76
Desintegrada	20	5.61
Total	152	25.35

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

Anàlisi dels resultats

Característiques de les explotacions en relació amb la tipologia de família

Analitzant la taula 1 (la grandària de l'explotació en relació amb la tipologia de la família) podem constatar que la mitjana dels totals de superfície indica que les explotacions amb unes superfícies més grans són les que corresponen a les famílies troncal (41.31 ha), en menor mesura se situen les famílies d'estructura nuclear (15.76 ha) i amb unes superfícies clarament inferiors hi ha les famílies desintegrades (5.61 ha). Aquests resultats ens confirmen que les explotacions més extenses corresponen al tipus de família que hem identificat com a troncal, resultats que es corresponen amb les impressions obtingudes en el treball de camp, ja que és en aquest tipus de família on es concentren les grans propietats de terres i on s'ha conservat amb més cura el patrimoni familiar a través de la figura de l'hereu. Cal notar que un dels problemes que expressen aquestes famílies és el canvi en el significat del matrimoni, amb la disminució de valor econòmic i simbòlic de la terra, apareixen noves valoracions en l'estratègia matrimonial, així el problema no és casar els segons, sinó fonamentalment els hereus, element que posa en perill la continuïtat de l'explotació agrària familiar (Comas d'Argemir & Contreras, 1990, p. 47).

Si ens fixem en el règim de tinença en relació amb la tipologia de família (taula 2), podem veure que, a grans trets, el percentatge de propietat de la terra és menor a mesura que ens allunyem de l'estructura de família troncal, en tant que el règim d'aparceria presenta la dinàmica contrària, és a dir, és més impor-

Taula 2. Règim de tinença de la terra en relació amb el tipus de família.

	Troncal		Nuclear		Desintegrada	
	Explot.	% explot.	Explot.	% explot.	Explot.	% explot.
Baix Empordà						
Propietat	27	100.0	30	90.9	10	71.4
Arrendament	16	59.3	21	63.6	7	50.0
Parceria	2	7.4				
Total	27	100.0	33	100.0	14	100.0
Osona						
Propietat	19	50.0	13	38.2	2	33.3
Arrendament	11	28.9	7	20.6	1	16.7
Parceria	11	28.9	18	52.9	3	50.0
Altres	1	2.6	1	2.9		
Total	38	100.0	34	100.0	6	100.0
Total						
Propietat	101	66.4				
Arrendament	63	41.4				
Parceria	34	22.4				
Altres	2	1.3				
Total	152	100.0				

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

tant en les famílies de tipus nuclear i desintegrat. En aquest cas, cal considerar que les famílies nuclears combinen part de terres en règim de propietat, arrendament i, en menor grau, aparceria, amb la tendència de poder tenir el màxim de terra en propietat. Una estratègia més en la tendència a la continuïtat del patrimoni familiar.

Hem considerat que les hectàrees que cada explotació dedica al cultiu de farratges i cereals és un indicador del nivell d'orientació comercial que té l'explotació. De la taula 3 es desprèn que són les famílies de tipus troncal les que acumulen més hectàrees dedicades a aquests cultius (16.44 ha), en menor mesura les nuclears (12.97 ha) i clarament inferiors les famílies de tipus desintegrat (4.89 ha). Si bé això és lògic, ja que són les explotacions de les famílies troncal les que tenen unes superfícies més grans, també és un indicador de l'orientació productiva de cada estructura de família. Entenem que les explotacions de famílies d'estructura troncal tenen una orientació més comercial de la producció, mentre que les famílies de tipus desintegrat han de diversificar la seva producció i dedicar una part de la terra a productes per al consum familiar. Les variacions en extensió, situació i qualitat de les explotacions i, en definitiva, els diferents graus de capitalització són factors que expliquen la diferenciació de renda entre agricultors i la diferenciació social entre les pròpies explotacions familiars, així les explotacions amb baixos rendiments econòmics recorren a la sobreexplotació del treball familiar i a la pluriactivitat com a via per a subsistir. A la llarga són els baixos rendiments obtinguts i la difícil perspectiva de futur

Taula 3. Hectàrees de farratges i cereals en relació amb el tipus de família.

	Casos	Mitjana
Baix Empordà		
Troncal	27	12.28
Nuclear	30	17.16
Desintegrada	12	4.72
Total	69	13.09
Osona		
Troncal	38	19.39
Nuclear	33	9.15
Desintegrada	6	5.22
Total	77	13.90
Total		
Troncal	65	16.44
Nuclear	63	12.97
Desintegrada	18	4.89
Total	146	13.52

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

el que els porta a una situació marginal, que finalitza amb la descomposició del nucli familiar (Gasson, 1986; Roseberry, 1976; Painter, 1986).

Hem escollit el nombre d'hectàrees dedicades a horta i tubercles com a indicador dels productes que en les explotacions familiars es destinen bàsicament a l'autoconsum. Partim de la hipòtesi que un tipus d'explotació més comercial dedica menys hectàrees a aquest tipus de producció. A la taula 4, les mitjanes dels totals ens indiquen que el nombre d'hectàrees dedicades a aquests

Taula 4. Hectàrees d'hortalisses i tubercles en relació amb el tipus de família.

	Casos	Mitjana
Baix Empordà		
Troncal	14	0.28
Nuclear	18	0.37
Desintegrada	9	0.39
Total	41	0.34
Osona		
Troncal	18	1.24
Nuclear	12	0.94
Desintegrada	2	1.53
Total	32	1.15
Total		
Troncal	32	0.82
Nuclear	30	0.60
Desintegrada	11	0.59
Total	73	0.70

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

productes disminueix de les explotacions troncal (0.82 ha) a les desintegrades (0.59 ha). Segons aquests resultats no es compliria la nostra hipòtesi. No obstant això, per àrees existeix una sèrie de diferències importants. En el Baix Empordà la mitjana d'hectàrees dedicades a aquests productes és més alta en les famílies desintegrades (0.39 ha), lleugerament inferior en les explotacions amb una estructura de família nuclear (0.37 ha) i la mitja més baixa es dona en les famílies de tipus troncal (0.28 ha). Aquestes diferències sí que responen a la hipòtesi de partida i reflecteixen que és en les famílies amb una estructura més fràgil i un nivell econòmic més baix on l'explotació familiar s'orienta clarament a una producció d'autoconsum o d'estalvi intern, a còpia de produir productes vinculats al consum familiar. En el cas d'Osona si bé podem dir que això es compleix, ja que són les famílies de tipus desintegrat les que dediquen més hectàrees a aquestes produccions (1.53 ha), podem veure que també són importants en les famílies troncal (1.24 ha) i menors en les nuclears (0.94 ha). L'explicació d'aquest resultat ve marcat, en part, per la pròpia estructura de la família troncal, on conviuen dues i tres generacions i en la qual l'activitat de cura de l'hort i del bestiar menut, destinat bàsicament al consum familiar, és en mans de les dones d'edat més avançada.

El rànking d'especialització agrícola en relació amb la tipologia de família s'ha elaborat amb l'objectiu d'identificar els diferents nivells d'especialització agrícola que es donen en relació amb les diferents estructures familiars. De l'anàlisi de la taula 5 es desprèn que, tant en els totals com en les dades de les dues comarques, la menor especialització se situa en les famílies de tipus desintegrat. Aquest resultat, verificat pel treball de camp, reflecteix que és en aques-

Taula 5. Rànking d'especialització agrícola en relació amb el tipus de família.

	Casos	Mitjana
Baix Empordà		
Troncal	27	4.00
Nuclear	33	3.00
Desintegrada	14	2.00
Total	74	3.00
Osona		
Troncal	38	3.00
Nuclear	34	3.00
Desintegrada	6	2.00
Total	74	3.00
Total		
Troncal	65	3.00
Nuclear	67	3.00
Desintegrada	20	2.00
Total	152	3.00

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

tes explotacions d'estructura familiar desintegrada on l'agricultura és més residual i, per tant, la falta d'especialització és deguda a la limitada producció agrària. Podem dir que si bé sota la lògica capitalista l'explotació agrària tendeix a la especialització de la producció, l'explotació agrària familiar s'escapa —com estratègia de supervivència— a aquesta especialització i necessita la diversificació de la producció per garantir la seva continuïtat (D. Goodman & M. Redclift, 1981; D. Goodman, 1985).

Característiques de les dones en relació amb la tipologia de família

El següent tema que ens interessa analitzar són les característiques i els comportaments de les dones en relació amb les diferents estructures familiars.

En primer lloc podem dir que, tal com indica la taula 6, l'edat de les dones en relació amb el tipus de família ens mostra de manera clara que les dones de les dues comarques tenen una mitjana d'edat elevada (51, 69 anys) i és lògic que sigui en les famílies de tipus desintegrat on es concentren les dones d'edat més avançada (62, 65 anys).

El nivell d'estudis (taula 7 i gràfic 1) mostra que pràcticament no existeixen diferències de nivell d'estudis entre les dones en funció de les composicions familiars i podem dir que les dones tenen bàsicament estudis de nivell primari.

La dedicació de les dones a l'agricultura abans del matrimoni ens permet veure el seu grau de vinculació amb l'agricultura i a la vegada el podem relacionar amb l'origen familiar de les dones enquestades (taula 8 i gràfic 2). Partim de la hipòtesi que són les dones de les famílies de tipus troncal les que tenen més

Taula 6. Edat de les dones en relació amb el tipus de família.

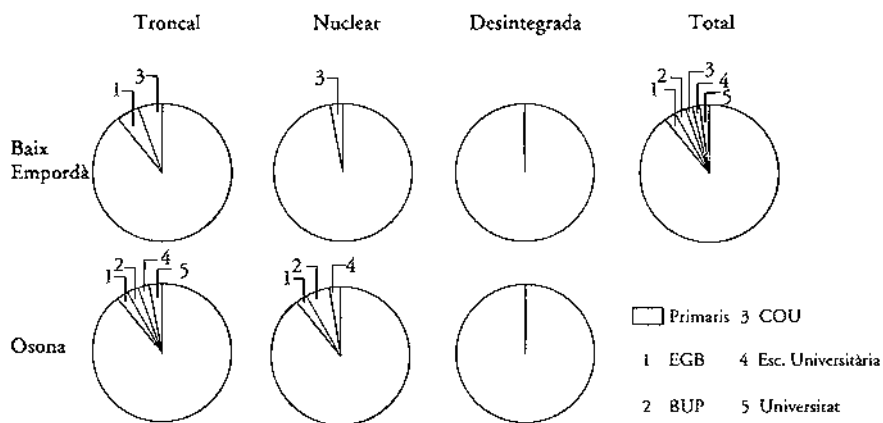
	Casos	Mitjana
Baix Empordà		
Troncal	27	51.07
Nuclear	31	51.71
Desintegrada	14	64.43
Total	72	53.94
Osona		
Troncal	38	45.97
Nuclear	34	52.09
Desintegrada	6	58.50
Total	78	49.60
Total		
Troncal	65	48.08
Nuclear	65	51.91
Desintegrada	20	62.65
Total	150	51.69

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

Taula 7. Nivell d'estudis en relació amb el tipus de família.

	Baix Empordà			Osona			Total
	Troncal	Nuclear	Desint.	Troncal	Nuclear	Desint.	
Primaris							
Nombre de casos	15	25	6	28	24	3	101
% columna	88.2	96.2	100.0	88.5	85.7	100.0	90.2
EGB							
Nombre de casos	1			1	1		3
% columna	5.9			3.1	3.6		2.7
BUP							
Nombre de casos				1	2		3
% columna				3.1	7.1		2.7
COU							
Nombre de casos	1	1					2
% columna	5.9	3.8					1.8
Escola Univ.							
Nombre de casos				1	1		2
% columna				3.1	3.6		1.8
Universitat							
Nombre de casos				1			1
% columna				3.1			0.9
Total							
Nombre de casos	17	26	6	32	28	3	112
% columna	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
% fila	34.7	53.1	12.2	50.8	44.4	4.8	100.0

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

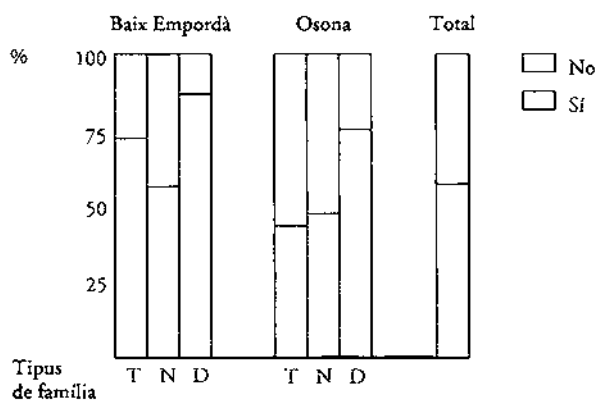
Gràfic 1. Nivell d'estudis en relació amb el tipus de família.

relació amb l'agricultura abans de casar-se i que és en les famílies nuclears on la dona té menys vinculació al món rural. En total el 58% de les dones es dedicava a l'agricultura abans del matrimoni. Per comarques existeixen una sèrie de diferències notables. En el Baix Empordà veiem que és la família de tipus troncal i desintegrada on de forma clara la dona es dedicava a l'agricultura abans del matrimoni. Aquestes dades confirmen l'origen més agrari de les dones vinculades a les famílies troncales, mentre que és en l'estructura nuclear on es concentren les que tenen menys vinculació amb l'agricultura. El treball de camp ens ha confirmat que són les dones d'un origen menys agrari les que tenen

Taula 8. Dones que abans de casar-se es dedicaven a l'agricultura en relació amb el tipus de família.

	Baix Empordà			Osona			Total
	Troncal	Nuclear	Desint.	Troncal	Nuclear	Desint.	
Si							
Nombre de casos	20	18	11	14	15	3	81
% columna	74.1	58.1	94.6	42.4	46.9	75.0	57.9
No							
Nombre de casos	7	13	2	19	17	1	59
% columna	25.9	41.9	15.4	57.6	53.1	25.0	42.1
Total							
Nombre de casos	27	31	13	33	32	4	140
% columna	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
% fila	38.0	43.7	43.7	47.8	46.4	5.8	100.0

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

Gràfic 2. Dones que abans de casar-se es dedicaven a l'agricultura. T: Troncal; N: Nuclear; D: Desintegrada.

més capacitat d'innovació, bé perquè no tenen tan arrelades les tradicions o bé perquè en alguns casos provenen de zones urbanes i tenen un nivell superior d'estudis.

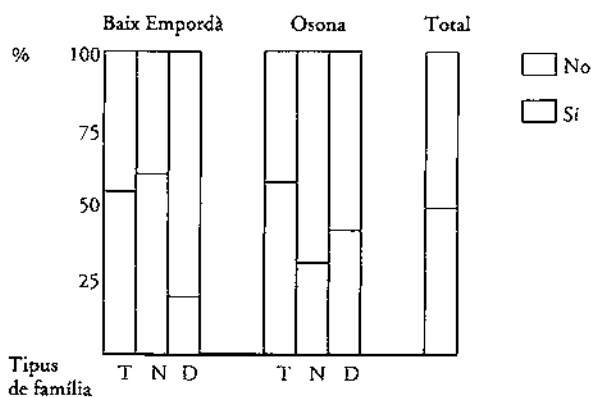
Una altra dada interessant a considerar és la capacitat de mobilitat que tenen les dones, ja que és en part un indicador del nivell d'independència. La taula 9 i el gràfic 3 ens mostren que en general les dones tenen una mobilitat escassa. Només cal dir que més de la meitat de les dones no condueixen, fet que en el medi rural és un factor clarament restrictiu.

En relació amb l'estructura de família, podem veure que són les dones de les famílies desintegrades les que menys condueixen. Aquests resultats són lògics, ja que és en aquests tipus de famílies on es troben les dones d'edats més

Taula 9. Dones que condueixen en relació amb el tipus de família.

	Baix Empordà			Osona			Total
	Troncal	Nuclear	Desint.	Troncal	Nuclear	Desint.	
Si							
Nombre de casos	15	18	3	22	10	2	70
% columna	55.6	58.1	21.4	57.9	30.3	40.0	47.3
No							
Nombre de casos	12	13	11	16	23	3	78
% columna	44.4	41.9	78.6	42.1	69.7	60.0	52.7
Total							
Nombre de casos	27	31	14	38	33	5	148
% columna	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
% fila	37.5	43.1	19.4	50.0	43.4	6.6	100.0

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

Gràfic 3. Dones que condueixen. T: Troncal; N: Nuclear; D: Desintegrada.

avançades i consegüentment les que han tingut menys oportunitats per capacitar-se.

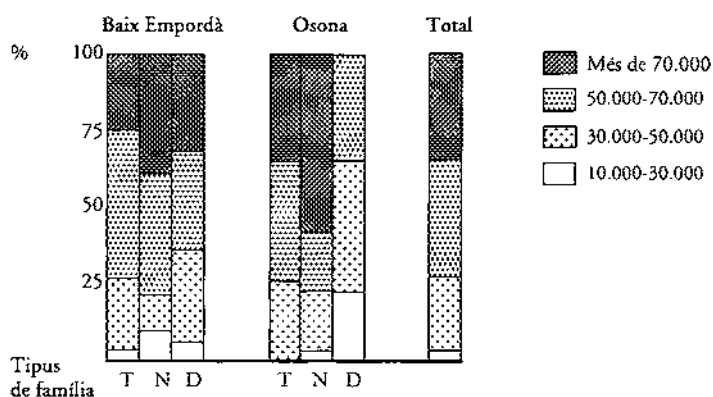
En relació amb el salari que les dones s'assignarien pel treball que realitzen en l'explotació agrària, podem dir que la taula 10 i el gràfic 4 ens demostren que els percentatges més alts se situen en els salaris que es troben entre 50.000 pessetes/mes (35,4%) i els de més de 70.000 pessetes/mes (36,2%) (Dades referides a 1990). Per tipus de família, són les dones de famílies d'estructura troncal i nuclear les que responen, més sovint, que s'assignarien aquests salaris, mentre que en les famílies de tipus desintegrat les dones s'assignen uns salaris més baixos (entre 30.000-50.000 pessetes). Ja hem apuntat que les dones de les famílies desintegrades són les d'edats més avançades, la qual cosa explica que realitzin menys treball en l'explotació i, en part, s'assignin un salari menor.

El nivell de participació de la dona en les decisions és, en general, alt (taula 11 i gràfic 5). Dels totals deduíem que les dones participen en les decisions entre molt (26,5%) i bastant (44,9%). El nivell de participació de les dones en les decisions és, en general, més elevat en les famílies de tipus nuclear, tant a Osona (87,5%) com al Baix Empordà (78,8%). Aquest resultat s'explica perquè la pròpia estructura de la família així ho facilita. En les famílies nuclears les dones són les gestores de la casa i evidentment les decisions no estan media-

Taula 10. Salari que s'assigna a la dona en relació amb el tipus de família.

	Baix Empordà			Osona			Total
	Troncal	Nuclear	Desint.	Troncal	Nuclear	Desint.	
10.000/30.000							
Nombre de casos	1	3	1		1	1	7
% columna	3.7	9.1	7.1		4.2	20.0	5.4
30.000/50.000							
Nombre de casos	7	5	5	7	4	2	30
% columna	25.9	15.2	35.7	25.9	16.7	40.0	23.1
50.000/70.000							
Nombre de casos	13	13	4	10	4	2	46
% columna	48.1	39.4	28.6	37.0	16.7	40.0	35.4
Més de 70.000							
Nombre de casos	6	12	4	10	15		47
% columna	22.2	36.4	28.6	37.0	62.5		36.2
Total							
Nombre de casos	27	33	14	27	24	5	130
% columna	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
% fila	36.5	44.6	18.9	48.2	42.9	8.9	100.0

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

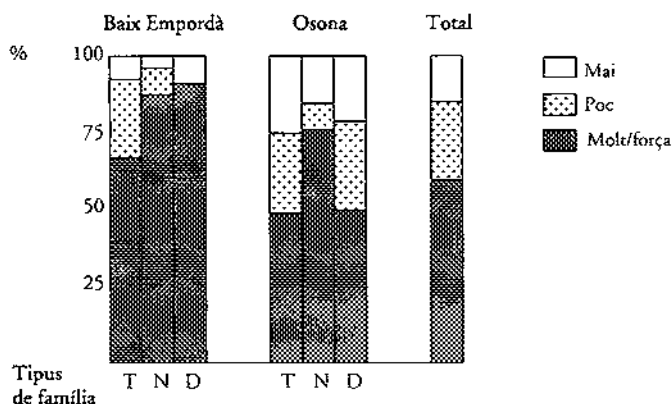

Gràfic 4. Salari que s'assigna a les dones en relació amb el tipus de família. T: Troncal; N: Nuclear; D: Desintegrada.

Taula 11. Participació de la dona en les decisions de l'explotació en relació amb el tipus de família.

	Baix Empordà			Osona			Total
	Troncal	Nuclear	Desint.	Troncal	Nuclear	Desint.	
Molt							
Nombre de casos	8	19	6	1	4	1	39
% columna	29.6	59.4	50.0	2.7	12.1	16.7	26.5
Bastant							
Nombre de casos	11	9	5	17	22	2	66
% columna	40.7	28.1	41.7	45.9	66.7	33.3	44.9
Poc							
Nombre de casos	5	2		9	3		19
% columna	18.5	6.3		24.3	9.1		12.9
Ocasions							
Nombre de casos	1	1		2		2	6
% columna	3.7	3.1		5.4		33.3	4.1
Mai							
Nombre de casos	2	1	1	8	4	1	17
% columna	7.4	3.1	8.3	21.6	12.1	16.7	11.6
Total							
Nombre de casos	27	32	12	37	33	6	147
% columna	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
% fila	38.0	45.1	16.9	48.7	43.4	7.9	100.0

Font: *Enquesta Cànoves* (1990).

Gràfic 5. Participació de la dona en les decisions de l'explotació. T: Troncal; N: Nuclear; D: Desintegrada.

titzades per un altre nucli familiar, com pot succeir en el cas de l'estructura troncal.

La continuïtat de l'explotació és una dada que ens permet saber fins a quin punt existeix una projecció de futur en base a les diferents estructures de família. En els totals de la taula 12 i el gràfic 6 podem constatar que un 60% de les explotacions afirmen que els agradaria que un familiar continués amb l'explotació, mentre que el 40% restant ho rebutja.

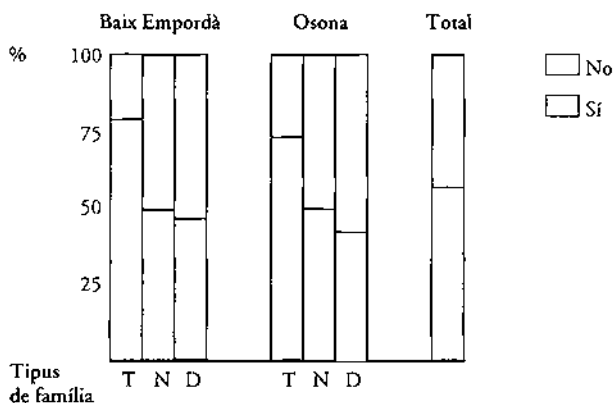
En relació amb la tipologia de família, veïem que en les dues comarques el percentatge més alt de respostes negatives se situa en les famílies de tipus desin-

Taula 12. Desig de continuïtat de l'explotació agrícola en relació amb el tipus de família.

	Baix Empordà			Osona			Total
	Troncal	Nuclear	Desint.	Troncal	Nuclear	Desint.	
Si							
Nombre de casos	6	15	7	10	15	3	56
% columna	22.2	50.0	53.8	29.4	51.7	60.0	40.6
No							
Nombre de casos	21	15	6	24	14	2	82
% columna	77.8	50.0	46.2	70.6	48.3	40.0	59.4
Total							
Nombre de casos	27	30	13	34	29	5	138
% columna	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
% fila	38.6	42.9	18.6	50.0	42.6	7.4	100.0

Font: *Enquesta Cànoves (1990)*.

Gràfic 6. Desig de continuïtat de l'explotació agrícola. T: Troncal; N: Nuclear; D: Desintegrada.

tegrat, 60% a Osona i 53.8% al Baix Empordà, la qual cosa és lògica, ja que és en aquests tipus de famílies on existeixen menys possibilitats que algú continuï amb l'agricultura.

En la situació contrària es troben les famílies troncal, que són les que ofereixen un percentatge més alt de respostes afirmatives en les dues àrees (70.6% a Osona i 77.8 al Baix Empordà). Aquestes respostes, clarament afirmatives, s'expliquen en tant que són les famílies extenses les que tenen unes perspectives més clares de continuïtat en l'explotació. A la vegada, és en aquesta estructura familiar on tradicionalment s'han mantingut els grans patrimonis familiars a través de la figura de l'hereu.

Conclusions

En base als resultats de l'enquesta i l'experiència de les entrevistes en profunditat, podem concloure que:

En primer lloc, l'explotació agrària familiar és un marc idoni per estudiar la divisió del treball en base al gènere. Aquesta divisió del treball queda clarament reflectida en la divisió del treball domèstic, responsabilitat de les dones, i l'agrari, que el realitzen els homes. A la vegada, en el mateix treball agrari s'evidencien una sèrie de feines que són específiques de les dones, com ara cuidar l'hort i encarregar-se dels animals petits, i d'altres que són realitzades pels homes, com és la comercialització dels productes de l'explotació i tenir cura del bestiar gros. En definitiva podem dir que les dones tenen la responsabilitat dels treballs domèstics vinculats a la reproducció familiar, mentre que la feina dels homes va dirigida a la producció per al mercat.

En segon lloc, les dones són conscients del treball que realitzen en l'explotació familiar i expressen la necessitat de gaudir d'un salari considerant que la

classificació d'ajudes familiars no té en compte bona part del treball que realitzen a l'explotació familiar.

En tercer lloc, no podem parlar de família agricultora en un sentit ampli, ja que existeixen uns comportaments diferenciats en base al tipus de família que porta l'explotació. A la vegada, la dinàmica de l'explotació està condicionada per l'estructura familiar. Podem afirmar que són les famílies classificades com a nuclears les que presenten uns trets més dinàmics en l'agricultura familiar, en tant que les famílies amb una estructura desintegrada mantenen l'explotació sense una perspectiva de futur i amb unes activitats que podem anomenar residuals. En el cas de les famílies troncalns no es pot parlar d'una dinàmica uniforme, ja que el major o menor dinamisme de l'explotació ve condicionat pel canvi generacional. Així, hem constatat que en les famílies troncalns on al front es troba la generació jove, ofereixen una dinàmica més activa de l'explotació.

Finalment, podem dir que la geografia ha d'incloure la variable del gènere en l'anàlisi espacial, de manera que contribueixi a explicar les causes de les desigualtats socials. En el nostre treball hem destacat que la dinàmica de l'explotació agrària familiar ha d'analitzar-se tant des del punt de vista econòmic com des de la composició familiar que forma el grup de treball d'aquesta particular estructura agrària. Per entendre aquesta dinàmica és necessària una anàlisi profunda de les relacions de gènere i de la divisió patriarcal en què es basa la família.

Aquesta atenció cap als aspectes no purament econòmics de les relacions socials i espacials s'alinea, per altra part, amb les recents contribucions d'alguns geògrafs i geògrafes que problematitzen aspectes de la vida social (gènere, etnicitat o cultura) abans insuficientment considerats en els diferents paradigmes de la geografia contemporània. La pervivència de l'explotació agrària familiar, que s'ha revelat com un problema bastant intractable pels paradigmes basats únicament en el factor econòmic, pot explicar-se i de fet s'explica, segurament, per l'existència d'un altre tipus de relacions diferents de les econòmiques. En aquest sentit, les relacions de gènere hi ocupen un lloc essencial.

Bibliografia

- BARRERA GONZÁLEZ, A. (1990). *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*. Madrid: Alianza.
- CÀNOVES, G. (1992), «Família i treball de la dona a l'agricultura: El cas d'Osona i Baix Empordà». *Treballs de Geografia*, núm. 44, p. 23-37.
- COMAS D'ARGEMIR, D.; CONTRERAS, J. (1990). «El proceso de cambio social». *Agricultura y Sociedad*, núm. 55, p. 5-71.
- GARCÍA RAMON, M.D. (1989). «Actividad agraria y género en España: una aproximación a partir del censo agrario de 1982». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14. Universitat Autònoma de Barcelona, p. 89-114.
- GASSON, R. (1986). «Part time farming strategy for survival», *Sociologia Ruralis*, XXIV (3/4), p. 364-375.

- GOODMAN, D.; REDCLIFT, M. (1981). *From Peasant to Proletarian*. Oxford: Basil Blackwell.
- GOODMAN, D. (1985). «Capitalism, petty commodity production and the farm enterprise». *Sociologia Ruralis*, núm. 25, p. 231-247.
- MAJORAL, R. (1988). «La mujer en el sector agrario». *El Campo, Boletín de Información Agraria*. Banco de Bilbao, 107, p. 17-23.
- PAINTER, M. (1986). «The value of peasant labor power in a prolonged transition to capitalism». *The Journal of Peasant Studies*, XIII (4), p. 221-239.
- ROSEBERRY, W. (1976). «Rent Differentiation and the Development of capitalism among peasants». *American Anthropologist*, 78 (1), p. 45-58.
- SOLSONA, M. (1989). «El problema de la medición del trabajo de la mujer». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 14, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 149-169.
- WHATMORE, S.J. (1990). *Farming women. Gender, Work and Family*. Enterprise. Londres: The Macmillan Press.